

DÎVÂNÜ LUGÂTİ’T-TÜRK’TE OĞUZCA OLARAK GEÇEN *kündi* “rezil, aşağılık” KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE NOTLAR

Notes on the Etymology of *kündi* “Vile” Identified as Oghuz Dialect at *Dîvân Lugât At-Turk*
Примечания об этимологии слова *kündi* “мерзкий, презренный” в *Дивân лугât ат-турке*

Galip GÜNER*

Gazi Türkiyat, Bahar 2015/16: 15-21

Özet: *Dîvânü Lugâti’t-Türk* “Türk lehçelerinin Sözlüğü” anlamındadır ve gerçekten de adına yaraşır bir şekilde XI. yüzyıl Türk dünyasında konuşulan Türk lehçelerinin birçoğu hakkında ses, şekil, söz varlığı ve anlam bilgisi düzeyinde önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Eserin yazıldığı dönem (1072–1077), aynı zamanda Selçukluların da Türk-İslam tarihinde zirvede oldukları bir zamandır. Bu bağlamda Oğuz Türkçesi, *Dîvân*’da Kâşgarlı’nın incelediği Türk lehçeleri içerisinde ilk sıralarda yer almaktadır. *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te Kâşgarlı Mahmud’un ölçünlü Türkçede az kullanılan yahut yaygın olarak kullanılmayan kelimelere yer vermediği bilinmektedir. Eserin ağırlıklı olarak Türkçe kelimelerden oluşan söz varlığı içinde İran dillerinden yapılan genel alıntılar ve anlam alıntıları önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum aynı zamanda İran dillerinden yapılan alıntılar için de bir kırılma noktasıdır. *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’e kadar yapılan alıntılar çoklukla İslam öncesi döneme aittir ve doğrudan İslam etkisi dışında gerçekleşmiş olan birinci katman alıntılardır. *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’teki İran dilli birinci katman öğelerin kaynağı ve Türkçeye giriş tarihi, Arapça kelimelerden çok daha eski ve kaynak İran dili bakımından da çoğu zaman belirsizdir. Bu sebeptir ki sözlükte geçen bu birinci katman alıntılarının bir bölümü, XI. yüzyılda Kâşgarlı’nın dahi anlayamayacağı biçimde dile işlemiş ve Türkçe kökenli sözlerden neredeyse ayırt edilemez bir şekle bürünmüştür. Bu çalışmada tarihî Türk dili alanında ilk defa *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te tespit edebildiğimiz ve İran dilli bir alıntı olduğunu düşündüğümüz *kündi* (كندی) “rezil, aşağılık, iğrenç” kelimesi üzerinde durulacaktır. Kelimenin kaynağı olduğunu düşündüğümüz Sanskritçe “aptal, üsengeç, tembel, ahmak” anlamına gelen *kuntha* ve “güçlü, yiğit” anlamını ifade eden *kunthah* ile birlikte Farsçada mevcut (sıf.) *kond* ~ *kund* (کند) “aptal, sersem, anlayışsız” biçimleriyle ilişkisi belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Dîvânü Lugâti’t-Türk*, *kündi*, Hint-İran, etimoloji

Abstract: As it is known *Dîvân Lugât at-Türk* means “Compendium of the Turkic Dialects” and in a manner befitting to its name, it contains very important knowledge about the phonology, morphology, lexicology and semantic of the dialects which spoken in Turk’s world at XI century. When *Dîvân Lugât at-Türk* was written (1072-1077) The Seljuks are at the top of the Turkic and Islamic history. In this context, Oghuz Turkic takes first place among the Turkic dialects at *Dîvân Lugât at-Türk* which Kâshgarî examined. It is known that Mahmoud al-Kâshgarî was kepted of the words at *Dîvân Lugât at-Türk* which were obsolescent at standart Turkic of his epoch. *Dîvân Lugât at-Türk*’s vocabulary is mainly Turkic words but the quoted words and meaning citations from Iranian languages are occupies an important place. This citation are mostly belongs to the pre-Islamic period and took place outside the influence of Islam. Resource of this first stage citations and the entry date of Turkic is much older than Arabic words and often ambiguous about the source of Iranian language. In this paper will be a review about a word at *Dîvân Lugât at-Türk* which is not detected yet in another historical and contemporary Turkic dialect: *kündi* (كندی) “vile”. We will be determine the relationship between *kündi* and Sanskrit

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE.
gunerg@erciyes.edu.tr

kuntha “stupid, lazy, foolish”, *kunthah* “blunt, strong”; Iranian *kond* ~ *kund* (adj.) (كد) “blunt, dull, not sharp; stupid”.

Key Words: *Dîvân Lugât at-Türk, kündî, Indian-Iranian, etymology*

Аннотация: Дивану лугат-ит-тюрк означает “словарь тюркских языков”, как и само название этот словарь действительно содержит в себе важную информацию о фонетике, морфологии, лексики и семантики почти всех тюркских диалектов XI. века. Словарь был написан в 1072-1077 года, т.е. во времена сельджуков, которые тогда находились на пике тюрко-исламской истории. Именно из-за этого Кашкарлы во время исследования тюркских диалектов в первую очередь берет огузский диалект. Всем известно, что Махмуд Кашгари не включал в словарь Дивану лугат-ит-тюрк не широко использованные или же мало использованные слова. В общем словарь состоит из тюркских слов, среди них имеются слова и значения перешедшие из иранских языков. Этот факт показывает нам переломный шаг в заимствованиях из иранских языков. Слова заимствованные до Дивану лугат-ит-тюрка в основном относятся к доисламскому периоду и относятся к первой стадии заимствования. Источник и время принятия первого слоя заимствованных слов из иранских языков в Дивану лугат-ит-тюрке точно не известна. Точно только то, что иранские заимствованные слова относятся к более старому времени, по сравнению с арабским. Именно поэтому в составе словаря имеются такие слова, которые даже Кашкарлы не смог заметить, они до такой степени изменились что их не отличить от тюркских слов. В этом исследовании, рассматривается слово *'kündî* (كد) “презренный, подлый” которую мы в первый раз заметили в Дивану лугат-ит-тюрке и считаем заимствованным с иранских языков. Рассматривается отношение санскритского слова *'kuntha* “глупый, ленивый”, которую мы считаем источником исследуемого слова и слова *'kunthah* “сильный, смелый” с иранским словом *'kond* ~ *'kund* (كد) “глупый, невнимательный, непонятливый”.

Ключевые слова: Дивану лугат-ит-тюрк, *kündî*, индо-персидский, этимология.

1. Giriş

Dîvânü Lugâtî't-Türk, Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür. 1072 yılının Ocak ayında Kâşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed tarafından yazılmaya başlanmış ve beş yıl süren yoğun bir çalışmanın ardından 1077 yılında tamamlanmıştır. Eserin malzemesi, Türklerin XI. yüzyılın ikinci yarısında yayıldıkları coğrafyadan toplanmış ve kitap hâline getirilmesi İslam hilafetinin o devirdeki merkezi olan Bağdat'ta gerçekleşmiştir. Sözlük, her ne kadar dönemin ölçünlü Türkçesine ait söz varlığını ortaya koymak gayesiyle yazılsa da; Kâşgarlı Mahmud eserinde çeşitli Türk boylarının ağızlarına ait leksikolojik malzemeye de yer vermiştir. Bu sebeple eserin adı *Kitâbu Dîvânü Lugâtî't-Türk* yani “Türk Dillerini Toplayan Kitap” demektir. Kâşgarlı, sözlüğünün esasını oluşturacak malzemeyi derleme çalışmasını tamamladıktan sonra yazım işini gerçekleştirmek için Bağdat'a gitmiş olmalıdır. Hatta Malazgirt Savaşı'nın gerçekleştiği esnada onun Bağdat'ta bulunduğu ve eserinin hazırlıklarıyla meşgul olduğu da söylenebilir. 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te Bizans'ı yenen Selçuklu-Oğuz Türkleri bir anda Ön ve Merkezî Asya'nın en önemli gücü hâline gelmişlerdir. Mahmud'un eseri de işte bu siyasi üstünlüğün şuuruyla ortaya çıkmıştır. Bu şuur, eserinde önemli mevkilere gelebilmek için Araplara Türkçe öğrenmelerini tavsiye etmesinden ve Tanrı'nın

dünyanın idare yularını Türklerin eline verdiğini belirtmesinden açıkça anlaşılmaktadır. Ölçünlü Türkçenin haricinde eserinde en çok Oğuz Türkçesine yer vermesi de bu siyasi üstünlükten kaynaklanıyor olmalıdır (Ercilasun 2004: 319, 320).

Kâşgarlı Mahmud, her ne kadar eserinde Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız, Argu, Kençek, Bulgar, Suvar gibi pek çok Türk topluluğunun söz varlığına ait malzemeye yer vermiş olsa da bunların içinde en çok malzeme gerçekten de Oğuz Türkçesine aittir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu husus tesadüfî değildir. Oğuz boyları daha X. yüzyılda ve Sirderya'nın kuzeyindeki bozkırlardan başlayarak, Mâverâünnehir, Harezmi ve Horasan bölgelerindeki önemli yerleri tutmuşlardır. XI. yüzyılda Büyük Selçukluların batıya yaptıkları göçler ve fetihler ile Oğuz egemenliği İran, Azerbaycan, Irak bölgelerine ve devrin en önemli kültür merkezlerinden biri olan Bağdat'a kadar uzanıyordu.

Oğuzların iki yüz yılı aşkın bir süre batıya doğru at sürdükleri bu coğrafya aynı zamanda kadim bir medeniyetin de beşiği idi: Fars-İran medeniyeti. Bu durum beraberinde geçmişini çok eskilere dayanan Türk-İran münasebetinin daha da artarak devam etmesine yol açmıştır. I. Köktürk İmparatorluğu döneminde belgelenmeye başlayan Türk-İran etkileşimi, Kâşgarlı'nın derlediği *Tatsız Türk bolmas, başsız bürk bolmas* "Farssız Türk olmaz, başsız bürk olmaz." atasözünden de anlaşılacağı üzere XI. yüzyılda oldukça canlı bir şekilde yaşamaya devam ediyordu (Eker 2009: 236).

Divânü Lugâti't-Türk'te Kâşgarlı Mahmud'un ölçünlü Türkçede az kullanılan yahut yaygın olarak kullanılmayan kelimelere yer vermediği bilinmektedir (Ercilasun 2014: 2, 3). Eserin ağırlıklı olarak Türkçe kelimelerden oluşan söz varlığı içinde İran dillerinden yapılan genel alıntılar ve anlam alıntıları önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum aynı zamanda İran dillerinden yapılan alıntılar için de bir kırılma noktasıdır. *Divânü Lugâti't-Türk'e* kadar yapılan alıntılarla çoklukla İslam öncesi döneme aittir ve doğrudan İslam etkisi dışında gerçekleşmiş olan birinci katman alıntılardır. *Divânü Lugâti't-Türk'teki* İran dilli birinci katman öğelerin kaynağı ve Türkçeye giriş tarihi, Arapça kelimelerden çok daha eski ve kaynak İran dili bakımından da çoğu zaman belirsizdir. Bu sebeptendir ki sözlükte geçen bu birinci katman alıntılarının bir bölümü, XI. yüzyılda Kâşgarlı'nın dahi anlayamayacağı biçimde dile işlemiş ve Türkçe kökenli sözlerden neredeyse ayırt edilemez bir şekle bürünmüştür. Yine bu birinci katman alıntılarının büyük bir bölümü zamanla tarihî Türk lehçelerinde giderek kullanımdan düşmüş, bir süre sonra ise tamamen kaybolmuştur (Eker 2009: 237-239).

2. İNCELEME

Bu çalışmada, tarihî Türk dili alanında ilk defa *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te tespit edebildiğimiz ve İran dilli bir alıntı olduğunu düşündüğümüz *kündi* (کندی) “rezil, aşağılık” kelimesi üzerinde durulacaktır.

2.1. *Dîvânü Lugâti't-Türk* üzerine yapılan belli başlı neşir çalışmalarında *kündi* kelimesinin çevirisi şu şekillerde yapılmıştır:

Atalay: *kündi* “aşağılık, kötü” (Oğuzca). “ol *kündi* kişi ol = o, aşağılık kişidir”. Bazı kere bu kelime sözün arkası akla gelmediği sırada, söz yardımı olmak üzere kullanılır (Atalay 1999: I, 419).

Dankoff ve Kelly: *kündi* “vile”. Oğuz dialect. *ol kündi kişi ol* “He is a vile man”. This particle may be used as a filler when one loses the thread of speech. One inserts this word until one can resume the thread of speech. [*kündi* “rezil, aşağılık, iğrenç”. Oğuz lehçesi. *ol kündi kişi ol* “O, aşağılık bir adamdır”. Bazen bu ilgeç konuşmanın akışı kaybedildiğinde arayı doldurmak için kullanılabilir.] (1982 I, 318).

Rustamov-Kormuşin: *kündi* “низкий”. По-огузски. *ol kündi kişi ol* “он низкий человек”. Это слово иногда используется как частица связи. Когда не удается продолжить речи, вводится это слово, чтобы продолжить речь. [*kündi* “aşağılık”. Oğuzca. *ol kündi kişi ol* “O, aşağılık bir adamdır.” Bu kelime bazen konuşmanın devam ettirilemediği, akışın bozulduğu durumlarda tamamlayıcı olarak kullanılır.] (2010: 345)

Bozkurt: *kündi* “rezil, aşağılık, iğrenç” (Oğuz lehçesi). *ol kündi kişi ol* “O, aşağılık bir adamdır.” Bazen bu ilgeç konuşmanın akışı kaybedildiğinde arayı doldurmak için kullanılabilir (2012: 254).

Ercilasun ve Akkoyunlu: *köndi* “rezil”. Oğuzca. *ol köndi kişi ol* “O, rezil bir insandır.” (*köndi*) bu kelime, sözün arkası hatırlanmayınca sözün devamı akla gelinceye kadar bir bağlama (doldurma) edatı olarak kullanılır (şey) (2014: 181).¹

2.2. Kelimenin etimolojisi hakkında görüş ortaya koyan Clauson, *köndi* biçiminde bir okumayı tercih eder. Tek örnek olduğunu belirterek *kön-* ‘düzelmek, doğrulmak’ fiilinden *-di* eki ile türetildiğini ancak “aşağılık, rezil” anlamının zıt olduğunu; yani “düzelmek, doğrulmak” ile semantik olarak ters düştüğünü söyler (1972: 729a). Bizce de Clauson bu semantik yaklaşımında haklıdır. Cümlede sıfat görevinde kullanılan ve “rezil, aşağılık” anlamına gelen bir kelimenin “düzelmek, doğrulmak” anlamındaki *kön-* fiilinden türemiş olması düşünülemez. Zira “düzelmek,

¹ Ercilasun ve Akkoyunlu ilgili kelimenin dipnotunda şu açıklamayı yapar: “Clauson kelimenin *kön-* ‘düzelmek, doğrulmak’ fiilinden geldiğini, fakat anlamın (rezil) zıt olduğunu belirtir. İkinci anlam (şey) bizce çok uygundur. Unutulan kelime hatırlanmaya kadar ‘şey, şey...’ anlamında ‘düzeldi, düzeldi...’ demek mantıklıdır. Kâşgarlı iki anlamı da aynı maddede aldığına göre birinci kelime de *ö* ile okunmalıdır. Ancak onun kökeni farklı olabilir.

doğrulamak" anlamı olumlu bir anlamdır. Oysaki *kündi* ~ *köndi* kelimesi olumsuz bir anlamı ifade etmektedir. Aslında Clauson'un bu açıklamasının dışında gerek eski gerekse de çağdaş Türkçenin etimoloji sözlüklerinde kelimenin kökeni hakkında başkaca bir izaha rastlanmamaktadır. Aynı biçimde kelimenin etimolojisi üzerine yayımlanmış özel bir çalışma da mevcut değildir.

2. 3. Sanskritçede "aptal, üşengeç, tembel, ahmak" anlamına gelen *kuntha* (Monier-Williams 1872: 289) ve "güçlü, yiğit" anlamını ifade eden *kunthah* kelimeleri bulunmaktadır (Mann 1987: 588, 589).

Bu kelimeler Farsçada (sıf.) *kond* ~ *kund* (کند) biçiminde yaşamakta olup *kunda*, *kundā*, *kundu*, *kundāvar*, *kundāgar* gibi türevleriyle birlikte aslında çok farklı anlamlarla karşımıza çıkmaktadır: Kelime, Manihaist Pehlevi metinlerinde *kund* biçiminde mevcuttur ve "büyücü" anlamına gelmektedir. Klasik Farsça ile yazılmış metinlerde ve sözlüklerde ise "1. cesur, 2. filozof, hakim 3. kütük, 4. kel, 5. tembel, miskin, ağırcaanlı 6. aptal, sersem, anlayışsız" gibi genişlemiş bir anlam alanıyla tespit edilebilmektedir (Asatrian ve Arakelova 2001: 202; Mann 1987: 588; Steingass 2005: 1055). Bu Hint-İrani kelime, Ermenicede *kunt* ~ *kund* "tıknaç" (Mann 1987: 588); *gund*, *gundak* "küre, top" (Tietze 1999: 144) ve Kürtçede ise *kund* "anlayışsız, aptal" anlamlarına gelmektedir (Chyet 2003: 336).

Kelimenin anlamında görülen bu çeşitlenmeyi ve gelişimi Asatrian ve Arakelova iki grupta genişleterek açıklamışlardır. *kund*: 1. **Filozof, hakim** → Müneccim → Kâhin → Büyücü, sihirbaz → Güçlü → Cesur; 2. **Kütük** → Kiriş, direk → Ahşap pranga, ayakkabı → Yontulmuş → Körelmiş, anlayışsız, aptal, sersem, ağırcaanlı, miskin, şişman → Tepe, tümsek (Asatrian ve Arakelova 2001: 203).

Bu durumu Nourai de, *An Etymological Dictionary of Persian, English and Other Indo-European Languages* adlı eserinde başka bir biçimde şöyle ortaya koymuştur (Nourai 1999: 255):

Kelime, yukarıdaki anlamlarıyla XIII. yüzyıldan itibaren tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde de tespit edilmektedir:

Eski Anadolu Türkçesi: *künd* "1. kör, körleşmiş, kesmez 2. ahmak, aptal" (Dilçin 1983: 150); *kündlük* "ahmaklık" (YTS 150); Kıpçak Türkçesi: *künd* "alık, ebleh, anlayışsız" (Toparlı vd. 2003: 168); Osmanlı Türkçesi: *künd* "1. sivri olmayan, keskin olmayan 2. bön, akılsız, ahmak, ebleh"; *künde* "bön, ahmak, ebleh, akılsız, sefih" (Tulum 2011: 1062); Çağatay Türkçesi: *künd* "anlayışsız", *künd ol-* "anlayışsız olmak, idrak edememek" (Ünlü 2013: 863); Türkiye Türkçesi: *kunt* "ağır, kalın, dayanıklı ve sağlam" (TS 2005: 1255); Azerbaycan Türkçesi *kund* "anlayışsız, eli ağır, aptal" (Rossi 2002: 161).

3. SONUÇ

Biz, yukarıda tespit ettiğimiz verilerden hareket ederek, ilk defa *Dîvânü Lugâti't-Türk'te* geçen *kündi* kelimesinin, "tembel, miskin, ağırcağı; aptal, sersem, anlayışsız" gibi anlamlara da gelen Farsça *kundî* ~ *kondî* kelimesi olduğunu düşünüyoruz. Görüldüğü üzere bu kelime *Dîvânü Lugâti't-Türk'te* tıpkı Farsçada olduğu gibi sıfat görevindedir (*ol kündî kişi ol*). Anlam olarak da her iki dildeki biçimler arasında bir uyuşma söz konusudur. Farsça *kundî* kelimesi muhtemelen Oğuzların Farslarla aynı coğrafyayı paylaşmalarının da etkisiyle X. yahut XI. yüzyılda Türkçeye geçmiş alıntılardandır ve insanları niteleyen bir sıfat olarak "rezil, aşağılık, iğrenç" anlamıyla Türkçede kullanılmış olmalıdır.

KAYNAKÇA

- ASATRIAN, Garnik; ARAKELOVA, Victoria (2001), "Blunt, Bald and Wise: Iranian kund (-)", *Iran & the Caucasus*, Vol. 5, Leiden-Boston: Brill.
- ATALAY, Besim (1999), *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I, 4. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BOZKURT, Fuat (2012), *Kâşgarlı Mahmûd-Dîvânü Lugat-it-Türk (Türk Dili Divanı)*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- CHYET, Michael L. (2003), *Kurdish-English Dictionary, Ferhenga Kurmancî-İnglîzî*, New Haven and London: Yale University Press.
- CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford Clarendon Press.
- DANKOFF Robert; KELLY, James (1982), *Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân Luyât at-Türk-Mahmûd al-Kâşgarî)*, Part I, Harvard University Office of the University Publisher.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EKER, Süer (2009), "Divânü Lugâti't-Türk ve İran Dillerinden Kopyalar Üzerine I", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol. 13, Seoul, s. 233-283.

- ERCİLASUN, Ahmet B. (2004), *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B.; AKKOYUNLU, Ziyat (2014), *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MANN, Stuart E. (1987), *An Indo-European Comparative Dictionary*, Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- NOURAI, Ali (1999), *An Etymological Dictionary of Persian, English and Other Indo-European Languages*, U.S.A.: Xlibris.
- ROSSI, A. V. (2002), "Middle Iranian 'gund' between Aramaic and Indo-Iranian", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, Vol. 26, The Hebrew University Press, s. 140-171.
- RUSTAMOV, A.R.; KORMUŞIN, İ. V. (2010), *Maḥmûd al-Kâşgarî-Dîvân Lugât at-Türk (Svod Tyurkskih Slovo)*, Tom I, Moskva.
- STEINGASS, F. (2005), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TIETZE, Andreas (1999), *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch*, (derleyen) Mehmet Ölmez, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TOPARLI, Recep; VURAL, Hanifi; KARAATLI, Recep (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2005), 10. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜNLÜ, Suat (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- WILLIAMS, Monier M. A. (1872), *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*, London: Oxford Clarendon Press.